

Lelkigondozói mozzanatok

Farkas József igehirdetéseiben

Gyökössy Endre kortársa, Farkas József ugyanazon hatásokból építkezve hasonló felismerésekre jutott, mint Gyökössy. E felismeréseket azonban elsősorban igehirdetéseiben fogalmazta meg, míg Gyökössy Endre az igehirdetések mellett meg is írta gondolatait, s tudományos teológiai rendszerré és praxissá formálta őket.

Kettejük közül Farkas József az akkori bevett teológiai kereteket felismerései nyomán még jobban szétfeszítette, mint Gyökössy. Ezért Farkas József hivatalos magyar református teológiank és igehirdetés-történetünk ellentmondásosabb nagysága.

Előadásomnak három része van: bemutatom Farkas József igehirdetői munkásságának legjellemzőbb vonásait,¹ majd igehirdetésének lelki-gondozói mozzanataira térek ki, néhány példával is szemléltetve azokat, majd az értékelésben teológiai-kritikai észrevételek összegyűjtését kísérel meg.

ÁLTALÁNOS JELLEMZŐK

Farkas József igehirdetéseinek egyik alap gondolata a 2Kor 3,6-tal foglalható össze: „A betű megöl, a Lélek pedig megelevenít.” Vallja, hogy

a kijelentés több, mint a Biblia. Mi a Szentírás-son keresztül találkozhatunk igazán a kijelentéssel, de ahogy az önmagát kijelentő Isten nincs kiszolgáltatva az embernek, ugyanúgy nincs kiszolgáltatva a Szentírás hatvanhat könyvének sem. Farkas József hangsúlyozza, hogy a Szentírás Isten Igéjének egy formája, de nem az egyetlen. Vallja, hogy a Szentírás Isten Igéjének írott formája, de hangsúlyozza, hogy ez nem azt jelenti, hogy a Szentírás egyenlő Isten Igéjével, vagy hogy a Szentírásban teljesen benne van az Isten Igéje, és hogy az Íráson kívül nem létezik az Isten Igéje. A Szentírás nem burka, börtöne, korlátja az Isten Igéjének. Ezért nem a betű, hanem a Szentlélek által megelevenített betű, az üzenet számít.

Farkas József hangsúlyozza a Szentírás kettős természetét, így nemcsak az isteni, hanem az emberi természetét is, hiszen a Szentírás egyszerre isteni és emberi mű. Mindig kitér a kortörténeti háttérre.² Soha nem mulasztja el megvizsgálni az eredeti szöveg többletét.³ Ezekre az ismeretekre alapozva hangsúlyozza a Szentírás előállításának folyamatát, a kijelentés fejlődésének útját, nemcsak Krisztusig, hanem még tovább, éppen abban, hogy mi jobban értjük Krisztust

¹ Farkas József munkásságának legalapvetőbb ismertetőjegyeit összefoglalva olvashatjuk: *Szántatok magatoknak új szántást – Alternatív teológia*. Velence, 2000, Somhegyi Kiadó és Nyomda Kft. Uő: *Menet közben – Számadás a megtett útról*. Velence, 1999, Somhegyi Kiadó és Nyomda Kft. ■ 2 Ezzel kapcsolatban 1974. május 23-i, mennybemenetel-ünnepi igehirdetésében az alábbiakat mondja, mindjárt a prédikáció kezdetén: „Nem szabad kiragadni az Igét abból a kortörténeti összefüggésből, amiben született. Isten Igéje elsősorban nem hozzánk szól, hanem a korabeli nemzedékhez. Először azt kell megállapítanom, hogy annak a kornak mit mond.” (Hanganyag alapján.) ■ 3 1974. augusztus 8., Jn 1,11–13.: „Az övéi közé jött, és az ő világa (világmindensége) engedelmeskedett neki, a tenger, a vihar, szél, az elemek, a betegség, de az emberek világa, az ő testvérei, az emberiség, az ő népe nem fogadta be őt.” Ugyanebben az igehirdetésben az eredeti szövegből következően jelennek meg a lélektani ismeretek is az ige magyarázata során. „Isten kezdi el a munkát az újjászületésben, ennek következménye a Jézus Krisztusban való hit, de aztán Isten hatalmat ad az övéinek arra, hogy Isten fiaivá legyenek. Azt az isteni vázlatot, tervrajzot, amit Istentől kaptunk, azt nekünk kell kidolgozni. Itt az eredetiben nem »dünamisz« szerepel, hanem »ekszuzsia«, ami nem pusztán hatalmat jelent, hanem felhatalmazást, kiváltságot. Ha dinamitot kapunk, az magától működik. De itt felhatalmazásról van szó, jogosítványról, azaz rajtunk sok minden múlik. Ezzel élnünk kell, nekünk is cselekednünk kell. Valami módon Isten fiai már, hiszen újjászülettek és hisznek, de ezt az istenfűtságot ki kell dolgozni.”

ma, mint Pál korában. Minden igehirdetésében küzd a Szentírás egyoldalú értelmezése ellen, amely a Bibliának csak az isteni oldaláról akar tudni, s amely teológia éppen ezért zárt rendszereket hoz létre, és ez alapján ítél meg mindent, egészen odáig, hogy átvéve Isten jogkörét a saját teológiája alapján üdvözít és kárhoztat.

Farkas József vallja, hogy nem a Biblia van Jézus Krisztus felett, hanem Krisztus van mindenek középpontjában, így a Szentírás középontjában is. Krisztus van az Írásban és az Írás felett, így minden tan és írásértelmezés felett is.

Mivel Farkas József hangsúlyozza a Szentírás emberi oldalát is, és azt a tényt, hogy a Szentírás nem börtöne az Isten kijelentésének, ezért tágas nyitottsággal fordul más keresztyén felekezetek teológusainak meglátásai felé,⁴ a teológiai segédtudományok (lélektan, szociológia, pedagógia, filozófia) felé, a művészetek felé, sőt a világvallások igazságai felé is. Vallja, hogy minden szépben, jóban, nemesben folytatódik az Isten kijelentése. Nem választja ketté a világot vallásos és nem vallásos részre. Hite szerint Isten az egész világ ura, ezért mindenütt megtalálhatjuk.

Sokan vádolták eretnekséggel, amit ő maga is kimond igehirdetéseiben: „Lehetséges, hogy ez egy eretnek gondolat.”⁵ Dogmatikai rendszerek nem meghatározók számára. Állandóan feszegeti, sokszor szétfeszíti a hivatalos tanítás kereteit. Ezért bélyegezték sokan heretikusként.⁶ S éppen emiatt nincs veszténivalója, így vállalja a legnehezebb igék magyarázatát is,⁷ és izgalmas kérdésekkel kapcsolatban mond egészen szokatlan véleményt.⁸ Evangelizációs sorozataiban a dogmatikai és egyéb bevett keretek túlfeszítése a legszembetűnőbb, ugyanakkor ezek a soro-

zatok igehirdetői életművének csúcspontjai, amelyek külön vizsgálatot érdemelnek. Itt látjuk igazán, ki volt Farkas József valójában, milyen az ő hermeneutikája, viszonya az Úrhoz, az emberhez, a világhoz, a jövőhöz.

Hangsúlyozza, hogy „több az élet” (Mt 6,25; Lk 12,23). Az ember arra törekszik, hogy élete boldog legyen, mégpedig minél könnyebben és gyorsabban. Isten azonban az élet teljességét akarja nekünk ajándékozni. Farkas József ezt a krisztusi többlet hirdeti meg. Több az élet, mint amit mi „élet” címén megélünk. Több az Isten kijelentése, mint ami a Szentírás betűiben benne van. Több az igazság, mint ami gyarló, egyszerűsítő értelmünkbe belefér.

Farkas József igehirdetéseinek legfőbb kérdése az, hogy hogyan lehet továbbadni az evangéliumot a mai embernek, aki nem ismeri az egyház fogalomrendszerét. Hogyan lehetne új módon mondani a régi evangéliumot, hogy a mai ember is értse? Hogyan lehetne új edénybe tölteni a régi tartalmat? A modern korban kirobantak emberi vágyak: ezek hogyan találkoznak Krisztus korszerű alakjával?⁹ Ünnepi igehirdetéseiben erre különösen, tetten érhetően odafigyelt.

„Kicsoda Jézus Krisztus? Erre a szentíró úgy felel, egy adott korban, hogy Jézus Krisztus főpap (Zsid 4,4–6). Ma ez a kép sokaknak nem jelent semmit. Vannak-e új képek, amelyek a mai ember számára kifejezik Jézus Krisztus személyének páratlan titkát? A konzervatív keresztyénség ma is szajkózza, hogy Jézus Krisztus főpap, a progresszív keresztyénség pedig új képeket keres.”¹⁰

A jelen, az ember, a mai problémák és a valós kérdések, s ebből következően a jövő in-

4 1974. november 23-i igehirdetése a boldogságról kizárólag Teilhard de Chardin műve alapján hangzik el, közben világosodik meg a textus, a Zsidókhoz írt levél 10,35–39, *Nem vagyunk a meghátrálás emberei* címmel, de az igehirdetés gondolatmenete a jezsuita tudós szerzetes könyvének ismertetése. ■ 5 1974. december 19-én elhangzott igehirdetés az 1Péter 3,18–19 alapján, *Pókfondál – prédikált a tömlőben lévő lelkeknek* címmel. (Hanganyag alapján.) ■ 6 Hangsúlyozza, hogy Isten szerete a lényeg, Krisztus a lényeg. „Isten azonban olykor ruhát vált, mert ruhája megavul (Zsoltár 46), meggyűrődik. Isten új ruhába öltözik. Leveti az egyház, a szervezet, a dogma ruháját, és felveszi a költők ruháját, majd abban is megavul. Nem a ruha (a dogma, a szervezet) a lényeg, az megavul, hanem Krisztus a lényeg.” 1974. október 27-én elhangzott, reformációi igehirdetés a Zsoltárok 46,2–6 alapján, *Emberlétünk stabilitása és labilitása* címmel. (Hanganyag alapján.) ■ 7 1974. december 19-én elhangzott igehirdetés az 1Péter 3,18–19 alapján, *Pókfondál – prédikált a tömlőben lévő lelkeknek* címmel. ■ 8 1974. május 9-én elhangzott igehirdetés a Kolossé 3,18–24 alapján, *A rabszolgaságról* címmel. (Csak hanganyag.) ■ 9 1974. március 30-án elhangzott igehirdetés a Zsidókhoz írt levél 4,4–6 alapján, *Mivel ilyen főpapunk van* címmel. (Csak hanganyag.) ■ 10 1974. április 15-én elhangzott húsvéti igehirdetés a 2Korinthus 5,4–9 alapján, *Kiköltözni e testből* címmel. (Csak hanganyag.) 1973. december 27-én elhangzott karácsonyi igehirdetés a János 1,14 alapján, *Az Ige testté lett* címmel (csak hanganyag), ahol a „logosz” fogalmat teszi világossá, életszerűvé. 1974. augusztus 8-án elhangzott karácsonyi igehirdetés a János 1,11–13 alapján, *Övéi közé jött* címmel, ahol a transzplantáció képével érzékelteti karácsony titkát.

kább foglalkoztatták Farkas Józsefet, mint a múlt értékes hagyományai. Szerinte erre kell koncentrálni, ebből kell kiindulni, és az emberek hétköznapi, valós kérdéseire kell választ adni. Az egyháznak is erre a feladatra kell megújulnia. Ez a megújulás mindig időszerűbb, mint régi dicsőségünk emlegetése.

Farkas Józsefnek nem a hagyományos értelemben szerveződött gyülekezete volt. Speciális összetételű gyülekezetnek prédikált. Nem csak a klasszikus értelemben vett szolgálatok folytak itt. Elsősorban az együtt gondolkodás volt a lényeg. Református keresztyén szellemi műhely (is) volt a Gyulai Pál utcai gyülekezet Budapest VIII. kerületében. A főváros és környékének református és más felekezetű keresztyén értelmisége hallgatta igehirdetéseit. Ezek az emberek az Ige üzenetére figyelve teológiai-szellemi élményre is vágytak, és nem csupán a keresztyén-református igehirdetési sablonok újból és újból való ismétlésére. Ez inspiráló, ugyanakkor a bevett teológia nézőpontjából „veszélyes” közeg is volt.¹¹ Ebben a gyülekezetben Farkas József eleve hangsúlyozta a gondolkodás fontosságát.¹² A gondolkodás követelménye megmutatkozik a fogalmak pontos lehatárolásában, a dolgok mindkét oldalának elemzésében.¹³

„Kedves Testvéreim! Aki úgy döntött, hogy hozzánk jár istentiszteletekre, az ebben a döntésében afelől is döntött, hogy gondolkodni fog. Nálunk ugyanis kötelező a gondolkodás. Sok mindent kérünk a testvéreinktől. Kérjük, hogy aki ide jár, az imádkozzék, olvassa a Szentírást, szeresse felebarátját, szeresse még akár ellenségét is. Sok mindent kérünk. Nem utolsósorban azt is kérjük, hogy aki ide jár, az gondolkozzék. A Szentírást is gondolkozva olvassa, az életét is gondolkozva élje. Amikor itt ígét hirdetünk, nem az a célunk, hogy felkorbácsoljuk vagy feltüzesítsük az érzése-

ket. Az a célunk az igehirdetésekkal is, hogy tisztázzuk a dolgokat, és keressük az igazságot, mert éhezünk és szomjazzuk az igazságot. A gondolatokat, a gondolkodást szeretnénk tisztázni, abban a reményben, hogy a tisztuló gondolkodást követi a föltisztuló élet is.”

Igehirdetői stílusáról is szólnom kell. A legnyolultabb fejtegetést is kristálytiszta, világos logikával, lehatárolásokkal, érthető nyelven, hétköznapi példákkal, magyarázatokkal tárja elénk. Az igehirdetés nagyobb csomópontjain mindig megáll, összefoglal, újra hangsúlyoz, mielőtt továbbmenne. A retorikus előadás teljes hiányának iskolapéldája az övé. Monoton hangon, lassan beszél, soha nem emeli fel a hangját. Ez a stílus nem emelkedett, mégis van benne valami kimondhatatlan méltóság. Olyan, mintha beszélgetnénk. Az igehirdetés szakszavának, a homiletikának az alapjelentése is ez: testvéri beszélgetés Jézus Krisztussal az Írásokról és Isten dolgairól. Ezt Farkas József igehirdetéseiben maximálisan átéljük. Nem lehet nem odafigyelni rá. Semmiről sem akar meggyőzni, nem akar hatni, egyszerűen csak át akarja adni azt, amire ő eljutott.

Igehirdetői stílusa igehirdetéseinek lelkigondozói mozzanatra utal, így ez a terület átvezet előadásom tényleges témájára.

LELKIGONDOZÓI MOZZANATOK

Farkas József igehirdetéseinek lelkigondozói alappozanátát, egész igeértését, hermeneutikájának alapját a Római levél 15,4 képezi: „Mind ezek ezért írtak meg, hogy az írásokból türelmet és vigasztalást nyerve reménykedjünk!”

Farkas József hangsúlyozta, hogy a tanítói, evangelizáló és prófétai igehirdetés lelkigondozói aspektus nélkül, a Római levél 15,4 üzenete

11 A szombat esti, szűk körű beszélgetésekre Farkas József mindig másokat hívott meg. Ez a másnapi istentisztelet ígéjével foglalkozó beszélgetés volt. Ekkor már készült a vasárnapi igehirdetésre, de ez a beszélgetés, a közös készülés elmélyítette, sok esetben akár módosította is a már kész vázlatot. ■ 12 1974. augusztus 11-én elhangzott igehirdetés. (Csak hanganyag.) ■ 13 Rengeteg példát említhetünk a fogalmak világos, szemléltetett lehatárolására: 1974. április 21-én elhangzott igehirdetés a Róma 5,6–8 alapján, az önismeret és az istenismeret közötti különbség megvilágítása. (Csak hanganyag.) 1974. szeptember 26-án elhangzott igehirdetés a Máté 18,21 (az adós szolga példázata) alapján, az elintézni és feldolgozni fogalmak közötti különbség és kapcsolat megvilágítása képezi az igehirdetés magvát. (Csak hanganyag.) 1974. augusztus 11-én elhangzott igehirdetés, Dániel 3,11–19 alapján, a prófécia és az apokaliptika közötti különbség magyarázata. (Csak hanganyag.) 1974. december 25-én elhangzott karácsonyi igehirdetés, az Efezus 5,14 alapján: mit jelent megismerni a Krisztust, és mit jelent, amikor felragyog a Krisztus? (Csak hanganyag.)

nélkül embertelenné lesz. *Bonhoefferrel* együtt vallotta, hogy az ilyen szószéki prédikátorokat démonikusan romboló erők veszik körül, az ember ugyanis démonian szuggesztív lehet a beszédével; de ez a fajta beszéd nem Isten szava, legyen bár tanításnak vagy evangelizálásnak nevezett beszéd.¹⁴

Farkas József lelkigondozói igehirdető volt azért, hogy minden igét Isten Krisztusban közölt megváltó szeretete alapján¹⁵ magyarázott.¹⁶ Ez határozza meg az Istenről, az emberről, a világról, a megváltásról és a jövőről való látását.¹⁷ A haragvó, az áldozatban örökké elégtételt váró, egyébként odacsapó Isten képe helyett¹⁸ a kijelentéstörténet során is fejlődő istenképet hirdetett, Istenét, aki Krisztusban mutatta meg valóságos arcát. A megváltást egészen új megvilágításban értelmezte. Ebben a világban minden tettünknek következménye van, amelyet igyekszünk áthárítani másokra. Krisztus keresztje az egyetlen hely, ahová úgy terhelhetem, háríthatom át az engem nyomasztó tévesztéseket, felelősséget, hogy onnan nincs „visszafuvar”, mert valaki, Krisztus azokat elhordozta helyettem. Farkas József Isten Krisztusban közölt kegyelmére koncentrált, mert szerinte Isten is erre koncentrált. Az alábbi példa egyben kiváló antropológiai, személyiség-lélektani kalauz is:

„Most nem az igéből indulok ki, hanem az ígé-
hez fogok megérkezni. Először elmondom, amit
tegnap este éltem át, és onnan húzzuk meg ké-
sőbb a szálakat az ígéhez. Gyülekezetünk fiatal-
jai közül valaki meghívta a feleségemet és engem,
hogy menjünk el Martonvásárra egy hangver-
senyre. Csodálatos, gazdag élmény volt. Igen, de
számomra ez csak az egyik oldala volt a dolog-

nak, belemerülni Beethoven muzsikájába. A má-
sik része az volt, hogy nagyon keserves, éles fájda-
lom szaggatta a vállamat és a karomat. Testi fájda-
lom. Ebben a kettősségben ültem ott, és figyel-
tem, hogy mindeközben mi zajlik le bennem. Tud-
játok, minden embernek van egy titokzatos szel-
lemi centruma, egy műhely, ahol feldolgozzuk az
élményeket, egy trónterem, ahol egy titokzatos fe-
jedelem lakik, akit úgy nevezünk, hogy »én«. Mi-
közben ott ültem, azt figyeltem, hogy ez az »én«
háromfele is kifejezhető a tevékenységét. Ez az
»én« megfeledezhet a fájdalomról, és koncent-
rálhat a muzsikára, ez az egyik lehetőség. De for-
dítva is lehet, hogy annyira fáj, hogy megfelede-
zik a muzsikáról, és koncentrálni a fájdalomra. A
harmadik lehetőség, hogy az »én« önmagát figye-
li, hogy most mit csinál az »én«. Ez az emberi po-
zíció, testvéreim, feszültségek között élünk. Ezek
a feszültségek összecsattannak az énünkben, és
döntenünk kell, hova fordulok. (...) Az Istenben
is van ilyenfajta szerkezet, mint mibennünk? Fe-
szültség, amivel koncentrálni kell valahová? Bo-
csánat, hogy így beszélek Istenről, a szemléletes-
ség miatt teszem. Bizony, Istenben is ott van az
irántunk való jogos harag és a kegyelméből követ-
kező szeretet összecsapása. Isten pedig az irga-
lomra koncentrálni, a szeretetre koncentrálni, kegyel-
mesen dönt.”¹⁹

Farkas József lelkigondozói igehirdető abban, hogy bátran beszél az emberről. Emberexegé-
zist végez. Gyökössyvel együtt vallja, hogy az
Ige gyógyító hatalom, ezért az igehirdetés célja
az Ige valóságos üzenetének, Isten Krisztusban
közölt szeretetének átadása. Isten emberszere-
tete azonban nem fejezhető ki emberidegen
teológiával.²⁰ Isten Igéje a teremtésben kapott

14 Bonhoeffer, Dietrich: Finkenwaldi Homiletika. *Theológiai Szemle*, 2001. ■ 15 Ennek nyomán nem érdeklí semmiféle tan-
béli fegyelem, nem érdeklí, hogy az údvuniverzalizmus hirdetésének eretnek gondolatával vádolják: bár ezt ő így soha ki nem
mondta, de azt mondta, hogy nem az ítélet prédikálására hivatott el, hanem a kegyelmére, a többi pedig nem az ő dolga.
■ 16 Farkas József igehirdetései alapvetően jellemző, hogy az eredeti szövegből indul ki, keresi és felhasználja az eredeti
szöveg többletét. Szinte daczból, hogy mindezek ellenére hangsúlyozza Krisztus elsőbbségét, mint aki a teljes Írás tartalma,
direkt ellene megy az eredeti szövegből következő szabályoknak. Az 1974. augusztus 4-én mondott prédikációjában a „felet-
tőbb” szóról prédikál. Hangsúlyozza, hogy a Károli-fordításban szerepel ez a szócska. Megnézte az eredeti szöveget is. A hé-
berben nincs benne. Őt azonban ez szólította meg. Most készül az új bibliafordítás, ami biztos joggal ki fogja hagyni ezt a
szócskát. De addig még gyorsan elpredikálja azt az üzenetet, amit ebből kapott. Ez az üzenet persze koherens az evangéli-
ummal. ■ 17 Farkas József: *Mit mond a Biblia Istenről, az emberről, a világról, a megváltásról, a jövőről – Kis dogmatika*. 1990,
Typofot Gmk. ■ 18 Szerinte Istenről valóban nem szabad faragott képet készíteni, vagyis Istenet rögzíteni, hogy csak ilyen és
ilyen az Isten. Úó: *Mit mond a Biblia Istenről...*, i. m. (Lásd az előző lábjegyzetet.) ■ 19 1974. augusztus 25-én elhangzott
igehirdetés a Hóseás 11,1–9 alapján, *Dönteni* címmel. (Csak hanganyag.) ■ 20 Vallja, hogy van kapcsolópont Isten és ember
között. Az isteni pecsétnyomó emberi lenyomata ott van az emberben. Ez az azonosság, „istenképűség” metodikai és
nem lényegi azonosság. A psziché ezért tud rezonálni Isten hangjára. (C. G. Jung alapján)

lelki adottságokat veszi igénybe,²¹ hogy az embert megmentette tege. Ezzel azonban nem Isten és ember azonosságát tanítja. Isten az emberen kívül létezik, a Krisztusban eljön, megmutatja magát nekünk, és megvált. A Jakab 1,19 fontosságát Gyökössyvel együtt, több igehirdetésben is aláhúzza: tanuljuk meg, hogy legyünk gyorsak a hallásra, késedelmesek a szólásra és a haragra. Jézus tudta, mi van az emberben, de nekünk meg kell ismernünk az embert, önmagunkat, a másikat; meg kell tanulnunk, mi van az emberben; ehhez először is hallgatnunk, figyelniük, tanulnunk kell; illetve a másik emberhez való viszonyunkat is csak ez határozhatja meg: figyelek a másokra, érdekel a másik, mielőtt rátelepednék.²²

Lelkigondozói mozzanat az is Farkas József igehirdetéseiben, hogy konkrét embertani, lélektani témákról is szól. Ez Gyökössy Endre igehirdetéseiben is folyamatosan tetten érhető.²³ Farkas József szinte mindegyik igehirdetésében előhoz, beágyaz, magyaráz konkrét embertani, lélektani témákat, személyiség-lélektani területeket.²⁴ Naprakészen olvasta az embertudományok új felismeréseit, és felhasználta őket igehirdetéseiben.²⁵ Baráti kapcsolatban volt Buda Bélával, aki gyülekezetének tagja volt. Empátia című munkáját és más műveit is gyakran idézte. Engedtessék meg itt is egy példa a rengetegből. Egy teljes igehirdetésben foglalkozott a depresszió kérdésével.²⁶ Ez az igehirdetés klasszi-

kus példája annak, hogy a lélektani, mélylélektani ismereteket hogyan lehet igeszerűen felhasználni a prédikációban. Itt a lélektani ismeretek nem elvisznek az Igétől, hanem közelebb visznek hozzá.²⁷ Egy akkori, életszerű felütéssel kezdi a depresszióról szóló igehirdetését, majd beilleszti a textus gondolatmenetébe az ebből következő témát:

„Amikor Willy Brandt, akkori német kancellár lemondott, akkor mindenki figyelt, hogy miért mondott le, én is figyelemmel kísértem az eseményt. Az egyik sajtószemlében, hallottam ezt, hogy a híres Frankfurter Allgemeine Zeitung vezércikkét írt Willy Brandt lemondásáról: Undor és fáradtság. Azt fejtegették benne, hogy Willy Brandt eltöltötte az undor az egész politikai élet iránt, és halálosan belefáradt a sok szurkapiszkálásba, hogy nem becsülték a jóra irányuló törekvéseit. Azt vettem észre, hogy ez az én állapotomat is mennyire jól mutatja: undor és fáradtság. Kezdem beleélni magamat: undor és fáradtság. Félelmetes, hogy milyen fertőzésük lehet a szavaknak. Egy jól sikerült fogalmazásban az ember ráismer a maga állapotára, és szinte rögzül abban az állapotban. Alig tudtam magam kioldozni ebből, hogy undor és fáradtság. Melyikünket ne tudna eltölteni kömnyedén az undor és a fáradtság? Így van a depresszióval is: ha sokat foglalkozunk a depresszióval, akkor nyakig belemerülhetünk. Oltalmazzon meg bennünket az Úristen, hogy amikor a depresszióról szólunk, az

21 Ezek: pszichikus szükséglet, energia, viselkedési motívum, személyiségtípus. ■ 22 Ez egy közérthető, szemléltetett emberexegézis: egyik igehirdetésében a Margit-szigeti szökőkút képével szemlélteti a pneuma, psziché, szóma, szarx közötti különbséget és egységet. (Évszám nélküli kézirat, beazonosítása még folyamatban van.) ■ 23 Ahogy például Gyökössy a Jézust éjszaka meglátogató Nikodémust elemzi, a „fedőmondatait”, ahogy Jézust megdicsérő szavaival először próbálja elérni a figyelmet a bajáról, vagy pedig valójában egzisztenciális szorongással küzd, mert öregességére feltámadt szívében a hátralevő élettől és a haláltól való félelem; vagy ahogy Gyökössy Mária és Márta történetében az extrovertált és introvertált típusról beszél, vagy Lévi-Máté elhívásában annak komplexusairól, vagy karácsony ünnepén a karácsonyi neurozisérről. Gyökössy Endre: *A tanú. Az öreg*, János 3 alapján. Budapest, Szent Gellért Kiadó (Kézfogások a magasból 1.). Uő: *Tanuljunk elmélkedni*. Amikor kezdjük mélyebben érteni az Igét, Lukács 10,17–20 alapján. Budapest, Szent Gellért Kiadó, (Kézfogások a magasból 80.). Uő: *Jézusi fokokozatok*. Régi életből az új életbe, Márk 2,13–17 alapján. Budapest, Szent Gellért Kiadó (Kézfogások a magasból 6.). Uő: *A szeretet a földre született*. Keresztelő János három tanácsa a karácsonyi készülétre, János 1,20–21 alapján. Budapest, Szent Gellért Kiadó (Kézfogások a magasból 63.). ■ 24 A személyiség-lélektan felhasználása kapcsán emlitem az 1974. augusztus 4-én elhangzott igehirdetést a Zsoltárok 62,1–9 alapján, *Nem rendülök meg feletted* címmel. Itt a ló, a lovasa és a lovászlégy képével szemlélteti azt, ahogy az Úr egységben tartja értelmi és érzelmi életünket. (Csak hanganyag.) 1974. november 3-án elhangzott igehirdetés a Galata 6,10 alapján, *Cselekedjünk jól* címmel, ahol egy pályaudvarral szemlélteti az emberbe, az én centrumába érkező ingereket, azok távozását és a torlódás okozta feszültséget, jelezve, hogy olyan ez, mintha a pályaudvarra tíz pálya vezetne be, de csak egy sín pár tartana kifelé. (Csak hanganyag.) ■ 25 Rendszeresen említi Freud, Jung, Frankl, Rogers felismeréseit, akárcsak Gyökössy Endre. ■ 26 1974. május 16-án elhangzott igehirdetés az 1Királyok 19,4 alapján, *Illés depressziója* címmel. Olvasható: Farkas József: *Vigyázzunk egymásra – Hová lett a ti boldogságotok? – 8 igehirdetés*. Velence, 2008, Somhegyi Kiadó és Nyomda Kft. ■ 27 Mert van arra is példa, amikor a lélektani felismeréseket Farkas József beleerőlteti az igébe. 1974. október 13-án elhangzott igehirdetés a Prédikátor 4,13–14 alapján, *A szegény, de bölcs gyermek és az ostoba király* címmel. (Csak hanganyag.)

Isten Igéjére figyelve, aközben ne merüljünk bele nyakig, hanem éppen ellenkezőleg, valamilyen fegyvert ellene, ha le akarna rohanni minket. (...)

Egészen más hangulata lesz a történetnek, ha egy megszokott szót egy újfajta szóval cserélünk ki. Megszoktuk azt, hogy ezt a történetet így jelöljük: Illés elcsüggedése. Javaslom, hogy ehelyett úgy mondjuk, hogy Illés depressziója. Egészen más hangulata lett ennek a történetnek, ha úgy vesszük, hogy Illés depresszióba került, és nehéz volt megküzdnie vele. Ez is tartalmas szó, hogy Illés elcsüggedése, de ezt már megszoktuk, és nem mond különösen újat, ez a manapság divatos, fájdalmas és aktuális szó. Ha azt halljuk, hogy depresszió, akkor mindjárt új fények gyulladnak, és új összefüggéseket értünk. A történet felől megértjük a depressziót, a depresszió lélektana felől pedig Illést, és színesedik, elevenedik ez a bibliai történet.”

Lelkigondozói motívum Farkas József igehirdetéseiben az is, hogy mélyszántást végez: önmegfigyeléseit közli igehirdetéseiben, őszinte, a kényes kérdéseket sem kerüli. Olyan témákat vet fel és boncolgat, amelyeket előtte mások soha nem merték szószékre vinni. Vall arról, amin gondolkodik, ami izgatja, ami megkínozta; amire pedig eljutott vívódásai során, azt megosztja velünk. Senkit nem akar megbotránkoztatni, de azért nem fogja vissza magát, mert valaki megbotránkozhat, hanem teljes szélességében, hosszúságában és mélységében feltárja a problémát. Olyan érzés támad bennünk, hogy emberként egyetértünk vele, még ha teológusként nem is érthetünk egyet vele, vagy nem merünk vele egyetérteni. Éppen ez az ellentét az, ami foglalkoztatja, és amibe nem hajlandó beletörödni. Ezért igehirdetéseit őszinte problémafelvetés is jellemzi. Ezzel a mélyszántással és őszinte problémafelvetéssel kapcsolatosan is említék egy példát:

„Az, amiben leginkább adós a keresztyénség mondanivalóval, az a férfi-nő kapcsolat. Itt évszázadok óta nincs más mondanivalónk azon kívül, hogy fiaim, ne tegyétek! Nos, erről mondok

valamit, de úgy, hogy elrejtőzöm Teilhard de Chardin mögé. Amikor ez a tudós teológus beszámol egész szellemi fejlődéséről, akkor nem tudja lezárni a művét anélkül, hogy ne szólna a »nőiről«. Minden csak női szem sugárzatában és befolyására bontakozott ki bennem. Mondja ezt egy jezsuita szerzetes. A nemek kölcsönös vonzódásában rejlő és kifürkészhetetlen erőktől nem durva szakítással kellene elfutnunk...”²⁸

Farkas József lelkigondozói igehirdető abban is, hogy elsősorban az egyes emberrel foglalkozik, legfeljebb a szentek közösségével és az ebből fakadó teológiai-antropológiai kérdésekkel, valamint krisztusi válaszokkal. A világ ugyan a látóterében áll, de csak az egyes emberhez való viszonyában. A társadalom nagy összefüggései és az ezekre adandó igei-teológiai reflexiók pedig alig érdeklik. Ezeket érdekeken alapuló, mulandó, szürke, mindig ugyanúgy működő, gyarló konstrukcióknak tartja, bármekkora hatalmuk legyen is.²⁹

TEOLÓGIAI-KRITIKAI ÉRTÉKELÉSEK

Farkas József igehirdetéseinek lelkigondozói mozzanatait kiemelve bízom abban, hogy azt is hangsúlyoztam, amiben Farkas József Isten eszköze volt az igehirdetés és a lelkigondozói igehirdetés megújulásában. Amikor először hallottam, az számomra már önmagában lelkigondozás volt, mert azonnal azt tapasztaltam, hogy ez az a hang, amit kerestem, és ami református igehirdetői palettánkról teljesen hiányzik.

Előadásom végén összegyűjtöttem néhány gyakori teológiai-kritikai észrevételt is, amelyet gyakran megfogalmaznak egyházunkban Farkas József igehirdetéseivel kapcsolatban. Hangsúlyozom, én elfoglalt és részrehajló vagyok Farkas Józseffel kapcsolatban, tehát ezek nem feltétlenül az én kritikai meglátásaim. Nekem is vannak értékelő észrevételeim, de megfogalmazásukra még nem jött el az idő. Az alábbiak a lelkigondozói igehirdetés során is megfontolandó homiletikai észrevételek.

28 A világ tele van Istennel – 3. Magunk rontjuk el az életünket, az 1Korinthus 2,6–12 alapján. In *Egy éven át Farkas Józseffel*. Pápa, 2011, 183. ■ 29 Egyik igehirdetésében nyersen ki is mondja, hogy az egykor hatalmasok mind eltűntek, mind „megrothadtak” – ez a kifejezés a zsolttáros szóhasználat. 1974. december 8-án elhangzott igehirdetés a Zsolttárok 91,9–12 alapján, *A Sátánnak is tetszik* címmel.

1. Az írott Ige relativizálása. Vallja, hogy Isten ma is szól, és nemcsak a Szentíráson keresztül. Ezzel azonban az írott Ige tekintélyét nagyban relativizálja. Ha ez így van, és az általános kijelentésnek (*revelatio generalis*) ekkora tekintélye van, akkor nem is lenne szükség a konkrét kijelentésre és annak dokumentumára, a Szentírásra. Probléma Jézus Krisztus Szentírás fölé helyezése is. Jézus Krisztus valóban a Szentírás középpontja, de ez nem relativizálja az írott kijelentést, hanem éppen kiemeli fontosságát, mert Jézus Krisztushoz az út számunkra csakis az írott Igén, a Szentíráson keresztül vezethet. Farkas József szellemi szabadsága irigylésre méltó, ám számon kérhető a sáfár hűsége, a szolga alázata, miszerint az igehirdetés nem a mi szellemi teljesítményünk és briliáns szellemi műhelyünk terméke, hanem az Úr Igéjének utánamondása, hűséges szolgálata.
2. A téma uralma a textus felett. Gyakran a témából, olvasmányélményekből indul el az ige felé, úgy, hogy a téma (az esetek nagy részében lélektani téma) erősen uralja az igemagyarázatot. Sokszor az ige szinte csak mottója a témának. A textus hű szolgálata helyett gondolatok, meditációk hangoznak el, sokszor önálló betétekként, miközben az írásmagyarázat háttérbe szorul. A téma gyakran úgy eluralkodik, hogy előadásáá lesz az igehirdetés, és az ige üzenetének kifejtésére szinte nem is jut idő és elegendő figyelem.
3. Tágas nyitottság mindenek felé. Amennyiben az írott Ige relatívva lesz, lehetséges egy tágas nyitottság mindenek felé, a világvallásokon és a világi tudományokon túl bármely terület felé. Ez önmagában nem is lenne baj, de ettől kezdve fenyegethet az a veszély, hogy észrevétlenül a „norma normans” többé már nem a Szentírásból a Szentlélek által kiimádkozott üzenet, hanem az ember, a világ, a szituáció és annyi minden más, gyakorlatilag bármi. Ezzel pedig annak közelében vagyunk, hogy alapvető reformatori örökségünket adjuk fel, miközben alapvető hitbeli és teológiai igazságaink hullhatnak szét. Zárt teológiai rendszere nincs szükség, de arra igen, hogy a Szentírás egyre kristályosodó megértésével jobbra tanítsuk egymást.
4. Isten szeretetének megkérdőjelezhető értelmezése. Istennel kapcsolatban gyakran említi, hogy az Isten szeretet. Ez alapigéje. Több prédikációban azonban úgy beszél Istenről, hogy szinte azonosítja a szeretettel: Isten a szeretet, és a szeretet az Isten. Így az élő Isten egy fogalommmá lesz, szinte elveszti személyjellegét, és bibliátlan gondolatokra ad lehetőséget. A szeretet pedig egyetemes világerővé nőhet.
5. Az evangélium radikalizmusának hiánya. Farkas József határozott bizonyágot tesz a megváltó Jézus Krisztusról, de soha nem meri kizárólagosan konkretizálni, hogy „nem adatott nekünk más név, aki által üdvözülhetnénk” (ApCsel 4,12), csak a Jézus Krisztus. Ahogy a megdicsőülés hegyén a tanítványok is „csak Jézus Krisztust látták egyedül” (Mk 9,8). Ez a „csak” mint „status confessionis” hiányzik az igehirdetésekből. Miközben tehát nyitottan fordul más meglátások felé, és minden területet felhasznál gondolatai megvilágítására, az evangélium kizárólagos (de nem általunk kirekesztő) üzenete gyengül, csorbát szenved.
6. Farkas Józsefet gyakran vádolják üdvuniverzalizmussal. Egyik igehirdetésében ki is mondja, hogy az ítélet kérdése őt nem hozza lázba. Egy vendég igehirdető az egyik alkalmon azt az éneket akarta énekelteni, hogy „Ments meg, Uram, engem az örök haláltól”. Farkas József megtiltotta ezt az énekválasztást, mert az ő gyülekezetében az örök halálról nem fognak énekelni. A kárhozat kérdése valóban teológiailag az egyik legkevésbé kidolgozott területe a Szentírásnak. *Paul Tillichet* tudom itt idézni, *Hegedűs Loránt* gondolataival megerősítve: Krisztusban megszűnik a kárhozat, de Krisztuson kívül a kárhozat most van, a halálban van, a halálon túl van, és mindörökké van. Isten nagyobb a mi szívünknel. Ő megteheti, hogy egy adott pillanatban tisztára sepi a poklot. Ezt felvillantja, de nem garantálja. Mi hű sáfárként nem tehetünk mást, mint hogy a bibliai üzenetnek ezt az elemét is hirdetjük.

Végezetül egy záró gondolat. Ma egy szabad világban élünk, ennek a szabadságnak minden terhével, amiről Viktor E. Frankl is beszél. Átbillent a mérleg a közösségről az egyénre, az Istenről az emberre, az Ige igazságáról a mindenkiné igaza van káoszára. Ebben a világban azt látjuk, hogy a lelkipozíció mellett egyre inkább szükség lesz az Ige igazságára, a fix

pontokra, a szentek közösségének bátor hitvallására, az ebben való összefogásra, tanúskodásra, martýriára. Lehet, hogy a saját egyéni bajaikkal való foglalkozás helyett éppen ez hozza majd a gyógyulást mindnyájunk számára. Ez ugyanis egy más korszak, mint Gyökössy és Farkas József kora volt, más kihívásokkal és küldetéssel.

A LÉLEK ÉS A TEST KÖLCSÖNHATÁSA

A testnek és a léleknek azt a kettősségét, dualizmusát, amit még ma is sok vallásos ember hisz és hirdet, a Biblia nem tanítja.

Az, hogy a test a lélek börtöne, amelyből a lélek mint pillangó röppen majd ki, nem bibliai, hanem platóni, később gnosztikus gondolat. Innen került a keresztény gondolkodásba az, hogy a test mindenestől rossz, a lélek pedig jó és tiszta.

Ezzel szemben *Pál* apostol egyszer a Szentlélek templomának nevezi a testet, másszor pedig arra biztatja a korinthusiakat, hogy testükben dicsőítsék az Istent. Sőt okos (logikus) istentiszteletnek azt nevezi, amikor odaszánjuk testünket élő, szent áldozatul Istennek.

Vagy nem a lélek és a test szoros együttesére, kölcsönhatására céloz-e *János* harmadik levele második versében, amikor ezt írja *Gárusznak*: „Szeretett testvérem, kívánom, hogy mindenben olyan jó dolgod legyen és olyan egészséges légy, amilyen jó dolga van a lelkednek.” Akkor írja ezt a levél írója, amikor három dolgot biztosan tudhat *Gáruszról*:

1. Nehéz, üldözéssel időkben él.
 2. Nem egészen egészséges.
 3. Lelkileg tökéletesen rendben van.
- Ez a későbbi sorokból kitűnik.

A nagy teológusok közül *Barth Károlyt* idézzük, aki azt mondta: „A Biblia mindig az élő test lelkéről vagy az élő lélek testéről beszél, tanít: megelevenített testről vagy testtel rendelkező lélekről. Mindig a kettőről együtt.”

Ezt a bibliai igazságot a lélektan és a természettudomány ma már együtt igazolja.

Gyökössy Endre